

Criminal inaction as a form of socially dangerous behavior: its legal nature, criteria and signs

Feruzbek KHUDAYKULOV¹

Tashkent State University of Law

ARTICLE INFO

Article history:

Received October 2022

Received in revised form

10 October 2022

Accepted 25 November 2022

Available online

25 December 2022

Keywords:

crime,

objective side of crime,

socially dangerous inaction,

legal nature,

inaction signs,

objective criterion,

subjective criterion.

ABSTRACT

In this article, such research methods were widely used as logical, systemic, comparative legal. In particular, it is explained in detail that criminal inaction is an inactive form of socially dangerous behavior. The relationship between the objective and subjective criteria of socially dangerous inactivity in criminal law, as well as the scientific views and researches of scientists about it, and the similarities and differences between them are described in detail. In addition, the legal nature and criteria of criminal inactivity as a slow form of socially dangerous behavior were compared with its symptoms; problematic aspects were sequentially identified and described. In this article, the focus is on socially dangerous inactivity as a weak form of criminal behavior, and its criteria and signs are instrumentally and comparatively analyzed. The main conditions and criteria for this feature are determined, their theoretical and practical solutions are established and found. In addition, the doctrine of criminal law and existing scientific research are analyzed, and sound theoretical proposals and recommendations are developed in this regard.

2181-1415/© 2022 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss6-pp122-136>

This is an open-access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Associate Professor, Doctor of Philosophy in Law, Department of Criminal Law, Criminology and Anti-Corruption of Tashkent State University of Law. E-mail: dr.profi114@gmail.com

Жиноий ҳаракатсизлик ижтимоий хавфли хулқ-атворнинг шакли сифасида: унинг ҳуқуқий табиати, мезонлари ва белгилари

Калит сўзлар:

жиноят,
жиноят объектив томони,
жиноий ҳаракатсизлик,
ҳуқуқий табиат,
ҳаракатсизлик белгилари,
объектив мезон,
субъектив мезон.

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада тадқиқ этишнинг мантиқийлик, индукция, дедукция, тизимлилик, мантиқий-юридик, қиёсий-ҳуқуқий методларидан кенг фойдаланилган. Жумладан, биринчи навбатда жиноий ҳаракатсизлик ижтимоий хавфли хулқ-атворнинг нафаол шакли эканлиги батафсил баён қилинган. Жиноят ҳуқуқида ижтимоий хавфли ҳаракатсизликнинг объектив ва субъектив мезонларининг ўзаро муносабати, шунингдек, у тўғрисидаги олимларнинг илмий қарашлари, тадқиқотлари, улар ўртасидаги ўзаро ўхшаш ва фарқли жиҳатлар ҳақида атрофлича баён қилинган. Шунингдек, ижтимоий хавфли хулқ-атворнинг сушт шакли сифатида жиноий ҳаракатсизликнинг ҳуқуқий табиати, мезонлари унинг белгилари билан қиёсий таҳлил қилиниб, улардаги муаммоли жиҳатлар аниқланди ва кетма-кет тавсифлаб берилди. Ушбу мақолада асосий эътибор жиноий хулқ-атворнинг сушт шакли сифатида ижтимоий хавфли ҳаракатсизликка қаратилган бўлиб, унинг мезонлари ва белгилари инструментал ва қиёсий таҳлил қилинган. Мазкур белгининг асосий шартлари ва мезонлари аниқланиб, уларнинг назарий ва амалий ечимлари ўрнатилган ва топилган. Шу билан бирга, жиноят ҳуқуқи доктринаси ва унда мавжуд илмий тадқиқотлар таҳлил этилиб, бу борада асосли назарий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Преступное бездействие как форма общественно опасного поведения: ее правовая природа, критерии и признаки

Ключевые слова:

преступление,
объективная сторона
преступления,
преступное бездействие,
правовая природа,
признаки бездействия,
объективный критерий,
субъективный критерий.

АННОТАЦИЯ

В статье широко используются логический, индукционный, дедуктивный, систематический, логико-правовой, сравнительно-правовой методы исследования. Прежде всего подробно разъясняется, что преступное бездействие является бездеятельной формой общественно опасного поведения. Подробно описаны соотношение между объективными и субъективными критериями общественно опасного бездействия в уголовном праве, а также научные взгляды и исследования ученых по этому поводу, сходства и различия между ними. Также были сопоставлены правовая природа и критерии преступного бездействия как медленной формы общественно опасного поведения с его симптомами, выявлены и последовательно

описаны проблемные аспекты. В данной статье основное внимание уделяется общественно опасному бездействию как слабой форме преступного поведения, а его критерии и признаки анализируются инструментально и сравнительно. Определены основные условия и критерии этого признака, установлены и найдены их теоретические и практические решения. При этом были проанализированы учение об уголовном праве и существующие научные исследования, а также выработаны обоснованные теоретические предложения и рекомендации по этому поводу.

Дунё ҳамжамиятида ижтимоий хавфли хулқ-атворнинг муайян шакли сифасида жиноий ҳаракатсизлик тўғрисидаги масала биринчи бўлиб XIX асрда кўтарилган. Унга биринчилардан бўлиб ўз илмий ёндашуви билан эътибор қаратган ҳуқуқшунос олим Ансельм Фейербах ҳисобланади. У “Жиноят тегишли вазифа ва мажбуриятларни бажармасликда ифодаланиши мумкин. Бажармаслик, ҳаракат қилмаслик – *delikta omissionis* деб аталади, ҳуқуққа хилоф жиноятларда қонунга хилоф қилмиш – *delikta commissionis* деб аталади” [1. Б. 24].

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, айнан А.Фейербахнинг илмий тадқиқотларидан ижтимоий хавфли хулқ-атворнинг шакли сифасида ҳаракатдан ҳаракатсизликни фарқлаш масаласи юзасидан илмий ривожланиш бошланди. Яъни жиноят ҳуқуқи доктринасида бир қатор олимлар жиноий ҳаракат ва ҳаракатсизликни фарқли жиҳатларини ўз илмий ёндашувларида баён қила бошлашган эди.

Н. Панов “Дастлаб жиноий ҳаракат ҳаракатликдан фарқлаш жуда оддий тарзда амалга оширилган. Жумладан, қонун билан тақиқланган нормаларни бузиш ҳаракат деб аталган бўлса, қонунда қилиниши ёзиб қўйилган, талаб қилинган кўрсатмаларни бажармаслик – ҳаракатсизлик ҳисобланган” [2. Б. 61].

Бир гуруҳ олимлар ҳаракатсизликка хос бўлган субъектив ва объектив мезонларни ажратиб кўрсатишади.

Жумладан, М. Усмоналиев ва П. Бакуновлар фикрича, “Ҳаракатсизликда вазифалар ва мажбуриятларни бажармаганликнинг объектив ва субъектив омиллари аниқланиши керак. Объектив омиллар ташқи сабаблар бўлиб, улар шахснинг хизмат фаолиятига боғлиқ бўлган омиллар, субъектив омиллар (унинг маълумоти, малакаси, иш тажрибаси ва ҳоказолар) ҳисобга олинади” [2. Б. 181, 163].

М.Х. Рустамбаев “Ҳаракатсизликка хос бўлган икки объектив ва субъект мезонни белгилаб оламиз. Объектив мезон – аниқ ижтимоий зарур ҳаракатнинг уни бажариши шарт бўлган шахс томонидан бажарилмаслиги. Ижтимоий зарур ҳаракатларни содир қилиш мажбурияти нафақат жиноий-ҳуқуқий нормаларда, балки бошқа нормаларда ҳам, шу жумладан, ижтимоий нормаларда ҳам белгиланган бўлиши мумкин.” [4, Б. 35] деб таъкидлайди.

Х.Р. Очилов, Ш.Д. Хайдаров ва З.З. Шамсидиновларнинг фикрича, “Ҳаракатсизлик” – шахснинг пассив хулқ атвори бўлиб, шахс ўзига қонун ёки қонуности норматив ҳужжатлари, бошқа махсус қоидалар асосида юклатилган вазифаларни бажармасликда ифодаланади” [5. Б. 35].

Х. Абзалованинг фикрига кўра эса “Жиноий ҳаракатсизликни жавобгарликка тортиш учун унда икки шарт мавжуд бўлиши лозим. Субъектив шарт шуки, унда шахс ўзининг муайян ҳаракатсизлиги зарар етказиши мумкинлигини тушунишидир. Шахснинг ғайриихтиёрий ҳаракатлари жиноят сифатида баҳоланмайди. Масалан, йиқилиб тушаётган шахс бошқа бир шахсни ушлаб қолиш илинжида қилган ҳаракати туфайли иккинчи шахснинг ҳам йиқилиши натижасида юз берган оқибат учун жиноий жавобгарлик келиб чиқмайди. Объектив шарт муайян ҳаракатни амалга оширишга масъул, уни амалга оширишнинг реал имкониятига эга шахсга хосдир” [6. Б. 68].

Жиноий ҳаракатсизлик учун жиноий жавобгарликка тортишда объектив ва субъектив мезонлар, шартлар муҳим аҳамият касб этади.

Амалдаги Жиноят кодексида ижтимоий хавфли хулқ-атворнинг нофаол (пассив) шакли сифатида ҳаракатсизликнинг объектив мезонига кўра муайян ҳаракатларни бажармасликда ифодалаган нафаол(пассив) жиноий хулқ-атвор бевосита қуйидагича ифодаланади:

1. Қонунда назарда тутилган. Жиноят қонуни ёки бошқа қонун ёхуд норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган бўлади. Масалан, ЖК 261-моддасида маст ҳолдаги шахснинг транспорт воситасини бошқаришига йўл қўйиш ёки ЖК 241-моддасида жиноят ҳақида хабар бермаслик учун жавобгарлик назарда тутилган. Бошқа қонунда назарда тутилган ҳаракатларни бажармаслик асосан ЖК Махсус қисмда қонун чиқарувчи томонидан назарда тутилган бланкет диспозицияли моддаларда ифодаланади. Масалан, ЖК 262-моддасида транспортни таъмирлаш ёки уни фойдаланишга чиқариш қоидаларини бузиш учун жавобгарлик назарда тутилган;

2. Хизмат, касбий ёки мансаб вазифалари ва мажбуриятлари. Масалан, ЖК 207-моддасида мансабга совуққонлик билан қараш, 116-моддасида касб юзасидан ўз вазифаларини лозим даражада бажармаслик, 144-моддасида жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонунчиликни бузиш, 302-моддасида хизматга совуққонлик билан қараш учун жавобгарлик назарда тутилган;

3. Суднинг қарорида назарда тутилган. Суднинг қарори билан шахсга турли хил мажбуриятларни бажариш юклатилиши мумкин. Масалан, фарзандни вояга етгунга қадар моддий таъминлаш (ЖК 122-моддаси), ота ёки онани моддий таъминлаш (ЖК 123-моддаси) мажбурияти.

4. Айбдорнинг ҳаракатлари туфайли. Шундай ҳолатлар бўладики, жиноятчи шахс жабрланувчини муайян хавфли аҳволга солиб қўяди ва у унга ёрдам бериши шарт бўлади. Масалан, йўл транспорт ҳодисасини содир қилган шахс ўзи автотранспорт воситасида уриб жабрланувчини хавфли аҳволга солдими, унга ёрдам кўрсатиши шарт. Акс ҳолда у келиб чиққан оқибатга қараб, ЖК 117-моддаси турли қисмлари билан жиноий жавобгарликка тортилади.

5. Жамиятда мавжуд ижтимоий нормаларда назарда тутилган. Бу ижтимоий нормалар шахс хулқ-атворини мувофиқлаштириб туради ва унда мавжуд ҳаракатларни шахс бажариши шарт бўлади. Масалан, она ўз чақалоғини эмизмасликдан иборат ҳаракатсизлиги туфайли бола ҳаёти ёки соғлиғига зарар етса, она ЖК Махсус қисми тегишли моддалари билан жиноий жавобгарликка тортилади.

Дарҳақиқат, ижтимоий хавфли хулқ-атворнинг нофаол(пассив) шакли сифатида ҳаракатсизликда юқорида кўрсатилган объектив мезон ва шартларни бузиш билан боғлиқ бошқа жиноят таркибларидан иборат ижтимоий хавфли қилмиш ҳам содир этилиши мумкин.

Маълумки, объектив мезон ва шартлар асосида назарда тутилган ёки талаб қилинган нормаларни бузиш тушунчаси барчага тушунарли. Аммо жиноий ҳаракатсизлик тушунчасига таъриф бериш анча мураккаброқдир.

Ижтимоий хавфли хулқ-атворнинг нофаол(пассив) шакли сифатида ҳаракатсизликка таъриф бериб бўлмайди. Чунки соф жиноий ҳаракатсизликнинг ўзи мавжуд эмас. Унда қилмишнинг бошқа шакли, яъни ҳаракат умуман бўлмайди, деб муайян чегара қўйишнинг имкони мавжуд эмас. Чунки жиноий ҳаракатсизликда муайян даражада ҳаракатлар тизими мавжуд бўлади. Масалан, она ўз чақалоғини қасддан ўлдириш жиноятида онага қараб талпинган чақалоқни рад этиш учун она муайян ҳаракатларни ҳам содир этади. Аммо Ўз.Р ЖК 97-моддаси 2-қисми “в” бандида назарда назарда тутилган жиноят она ўз чақалоғини эмизмаслиги натижасида ўлдириши ҳаракатсизликдан айбдорга аён бўлган ожиз аҳволдаги шахсни қасддан ўлдириш деб топилади.

Ҳаракатдан фарқли равишда жиноий ҳаракатсизликда жисмоний белги мавжуд эмас, яъни у жисмоний тузилиш ва таркибга эга бўлмайди. Бунини жиноят ҳуқуқи доктринасида бир гуруҳ олимлар ҳам эътироф этишади.

Жумладан, В.Д. Филимоновнинг фикрича, “Ҳаракатсизликда инсон шунчаки тана ҳаракатларини амалга оширмайди ва у оғзаки ибораларни ҳам амалга оширмайди” [7. Б. 142].

Ижтимоий хавфли ҳаракатсизлик ва қилмишнинг мавжуд эмаслигини чегаралайдиган асосий мезон бўлиб шахс муайян тарзда ҳаракат қилиш мажбурияти ҳисобланади. Масалан, беморга ёрдам кўрсатиши шарт бўлган шифокорнинг узрли сабабсиз ўзига юклатилган мажбуриятларни бажармаслиги (баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилганда ЖК 116-моддаси 2-қисми) уни жиноий жавобгарликка тортилишига сабаб бўлади.

Б.С. Здравомысловнинг фикрича, “Шахснинг бундай мажбуриятлари келиб чиқиши мумкин бўлган ҳолатлар қуйидагилардир: – қонун ёки қонун ости ҳужжатларида тўғридан-тўғри кўрсатилган мажбуриятлар; – шартнома бўйича қабул қилинган мажбуриятлар (шартнома бўйича мажбуриятлар); – шахснинг хизмат ёки касби билан боғлиқ мажбуриятлари; – қариндошлик(оилавий) муносабатларидан келиб чиқадиган мажбуриятлар; – ахлоқ нормалари ва хулқ-атвор қонунлари; – айбдор шахснинг муайян ҳаракатлари [8. Б. 136–137].

Хусусан, М. Усмоналиев ва П. Бакуновлар таъкидлашича, “Қуйидаги ҳолатларда ҳаракатнинг муайян шаклини бажариш мажбурияти вужудга келади: 1) шундай ҳаракатни бажариш тўғридан-тўғри қонунда белгиланган бўлса; 2) шартнома бўйича юклатилган мажбуриятларни бажаришга мажбурлиги; 3) мансаб ваколати ёки вазифаси туфайли бажариши шарт бўлган мажбуриятлари; 4) оилавий муносабатлар туфайли бажарилиши шарт бўлган мажбуриятлар; 5) шахснинг ўз ҳаракатлари туфайли келиб чиқадиган мажбуриятлар” [9. Б. 179].

Х. Абзалова фикрича, “Жиноий ҳаракатсизликни жавобгарликка тортиш учун унда иккита шарт мавжуд бўлиши лозим... Объектив шарт бўйича муайян ҳаракатни амалга ошириш қуйидаги асосларда: – қонун талаби билан; суднинг қарори билан; – касбий(мансаб) мажбуриятлари билан; – айбдорнинг ҳаракатлари туфайли бўлиши мумкин” [10. Б. 68].

Х.Р. Очилов, Ш.Д. Хайдаров ва З.З. Шамсидиновлар “Шахсга юклатилган мажбуриятлар келиб чиқишининг ҳуқуқий асосини қуйидагилар ташкил қилади: – қонун ёки қонуности норматив ҳужжатлар; – хизмат вазифаси ёки касбий мажбурияти; – қариндошлик муносабатлари; – шахснинг ижтимоий хавфли оқибат келиб чиққунга қадар бўлган хулқ-атвори натижасида шахсга маълум бир мажбуриятларнинг юклатилиши. Яъни шахснинг ўзи жабрланувчини хавфли аҳволга солиб қўйганлиги” [11. Б. 35] деб таъкидлайди.

Олимларнинг юқоридаги илмий ёндашувлари ва нуқтаи-назарларини қўллаб-қувватлаб бўлмайди. **Биринчидан**, ўз-ўзидан савол туғилади. Ижтимоий нормалар, яъни ахлоқ нормалари ва хулқ-атвор қоидаларига амал қилган ҳолда шахсда маълум тарзда ҳаракат қилиш мажбурияти вужудга келиши мумкинми? Унда ҳаракатсизлик туфайли кўплаб инсонлар жиноий жавобгарликка тортилишига олиб келади.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, ахлоқ нормалари ва хулқ-атвор қоидалари амал қилмаганликдаги ҳаракатсизлик нафақат жиноят ҳуқуқи, балки ҳуқуқнинг умумий назарияси асослари ва қоидаларига зид келади. Маълумки, ижтимоий нормалар шубҳасиз ҳуқуқ асоси ва манбаси ҳисобланади. Аммо жиноят ҳуқуқи ва қонунда айнан қайси ахлоқ нормалари умумэътироф этилиш ва қонуний кучга эга бўлиши кераклиги белгиланиши лозим. Жиноят қонунида махсус тарзда назарда тутилган ахлоқ ва хулқ-атвор нормаларигина бузилганда муайян тарзд жиноий жавобгарлик келиб чиқади. Чунки жиноят қонунидаги ҳуқуқ нормаларигина ҳуқуқий санкцияларга эга бўлиши мумкин ва санкциялар ҳуқуқ нормаларининг таркибий ажралмас бир элементи ҳисобланади.

Иккинчидан, юқоридаги олимлар таъкидлаганидек, айбдорнинг ҳаракатлари туфайли келиб чиқадиган мажбуриятлар деганда у айбдорнинг ўзи жабрланувчини ҳаёт ёки соғлиқ учун хавфли аҳволга солиб қўйганлик ҳолатлари назарда тутилади. Ушбу ҳолат ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, жавобгарлик учун асоснинг жиноят қонунида назарда тутилиши шахснинг муайян тарзда ҳаракат қилиш мажбуриятининг умумий тушунчаси билан қамраб олинмаган. Яъни хавф остида қолдириш жиноятида (ЖК 117-моддаси) айбдорнинг ўзи жабрланувчини ҳаёти ёки соғлиғини хавф остида қолдирган ва бу ҳол муайян жиноий оқибатлар(баданга ўртача оғир ёки оғир шикаст етказилиши)га олиб келгандаги ҳаракатсизликда қонун нормаси ҳаракатсизлик умумий моҳияти, тушунчасини қамраб ололмайди. Чунки ушбу жиноий қилмиш аввал ҳаракат билан бошланиб ҳаракатсизликда содир этилади.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, илмий нуқтаи назаримиз тўғрилигини исботи сифатида жиноят ҳуқуқи доктринасида бир қанча олимлар юқоридагиларга қарши ўз илмий ёндашувларини баён қилишган.

Хусусан, юридик фанлар доктори, профессор Н.Ф. Кузнецова фикрича, “Жиноий ҳаракатсизликни жавобгарликка тортиш учун объектив шарт, мезон бўйича муайян ҳаракатни амалга оширишда асосларга қариндошлик(оилавий) муносабатларидан келиб чиқадиган мажбуриятлар, ахлоқ нормалари ва хулқ-атвор қоидалар кирмайди...Жиноят белгиларнинг бири, шунингдек, ижтимоий хавфли ҳаракатсизликнинг ҳам белгиси ҳуқуққа хилофлилик ҳисобланади. Жиноий ҳаракатсизлик учун қонун бўйича (нафақат ахлоқ нормалари!) муайян ҳаракатни содир этиш мажбурияти юкланган маълум шахслар доираси

жавобгарликка тортилади. Агар шахсга бундай оқибатларга йўл қўймаслик ёки мазкур оқибатларнинг олдини олиш ҳуқуқий мажбурияти юклатилмаган бўлса, у жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин эмас. Бундай мажбуриятлар қонунлар, қонуности ҳужжатлари, касблар хусусияти ёки хизмат мавқеи, шахснинг олдинги ҳулқ-атворида ифодаланади” [12. Б. 222–223].

Хулоса қилиб шуни айтиш лозимки, ижтимоий хавфли ҳулқ-атворнинг нофаол (пассив) шакли сифатида жиноий ҳаракатсизликда ҳаракат қилиш мажбуриятининг асоси фақат қонун ва фақат қонун бўлиши мумкин.

А.И. Бойканинг фикрича, “Яхши ҳам Конституциянинг ўзи инсон бурч ва мажбуриятларини сақлаш жойи деби эълон қилинмаган. Маълумки, унда фақат фуқароларнинг тўртта бурчлари ва мажбуриятлари эълон қилинган. Қонуности ҳужжатларида олдиндан тузилган ва назарда тутилган (ёзиб қўйилган, мустаҳкамланган) ҳаракатсизлик одатда ҳуқуқий оқибатлар келтириб чиқаради. Касбий технологияларнинг мураккаблиги, одамлар билан алоқаларнинг беҳисоб сони, аҳоли сони, доимий равишда янгиланиб турадиган ва тўлириладиган суғурта қоидалари ва бошқалар давлатни парламент ҳужжатларида эмас, балки мажбуриятлар тўғрисидаги кўрсатмалари уставлар, инструкциялар, қарорлар, буйруқларнинг умумий норматив хусусиятларида жамлашга мажбур бўлади” [13. Б. 72–73].

Ҳаракат қилиш мажбурияти жиноят қонунда назарда тутилмаган бўлса, унда албатта уларни бузганлик учун жиноий жавобгарлик келиб чиқмайди. Аксинча, жиноий жавобгарлик ўрнига жавобгарликнинг бошқа турлари, яъни фуқаровий, интизомий ёки маъмурий жавобгарликлар келиб чиқиши мумкин.

Жиноий ҳаракатсизлик деганда, қонун ёки қонуности ҳужжатлари билан ўзига юклатилган вазифалар ва мажбуриятларни бажармасликда муайян шаклда ҳаракат қилиш тушунилса, ҳаракат ва ҳаракатсизлик турли бир хил томонларда ётади деган хулоса келиб чиқади. Албатта шахсда ўзига юклатилган мажбуриятларни бажаришда ҳаракат қилиш имконияти мавжуд бўлиши лозим.

А. Аратюновнинг фикрича, “Жиноий ҳаракатсизликда шахс муайян ҳаракатларни содир этиши лозим бўла туриб, ўша ҳаракатларни бажармаганда у айбдор ҳисобланади. Агар шахс ушбу ҳаракатни содир этиш имкониятига эга бўлган бўлса, аммо мазкур ҳаракатни содир этмаслиги лозим бўлган бўлса, бундай ҳолатда ҳаракатсизлик мавжуд эмас. Шунингдек, муайян ҳаракатни содир этишда шахсда ҳақиқий(реал) имкониятлар мавжуд бўлиши лозим. Агар шахс бажариши лозим бўлиб, аммо уни содир эта олмаса, бундай ҳолатда ҳам ҳаракатсизлик мавжуд эмас [14. Б. 4].

М. Усмоналиев, П. Бакунов, М.Х. Рустамбаев ва Х. Абзаловалар [15. Б. 179, 163, 68] ҳам жиноий ҳаракатсизликка хос бўлган, яъни жиноий ҳаракатсизликни жавобгарликка тортиш учун унда икки мезон ва шартлар мавжуд бўлиши лозимлигини таъкидлашади. Дарҳақиқат, жиноий ҳаракатсизликни жавобгарликка тортиш учун унда қонун ва қонуности ҳужжатларида белгиланган объектив мезон(уларда белгиланган шахс бажариши шарт бўлган вазифа ва мажбуриятлар)дан ташқари субъектив шартлар, яъни вазифа ва мажбуриятларни бажаришда шахсда ҳақиқий(реал) имкониятлар мавжуд бўлиши лозим.

Маълумки, жиноий ҳаракатсизликда ҳаракатдан фарқли равишда шахс тана ҳаракатлари, оғзаки ёки ёзма сўз ифодаси ва имо-ишоралардан иборат ташқи белгиларга эга ҳаракатларни бажармайди. Одатда жиноий ҳаракатсизликда

мажбуриятларни бажармасликда ифодаланган “ҳаракатсиз хавфли ҳолат” учун жиноий жавобгарлик келиб чиққандай кўринади. Аслида эса бунақа эмас. Чунки соф жиноий ҳаракатсизликдан ўзи объектив реал ҳақиқатда мавжуд бўлмайди.

Академик В.Н. Кудряцев тўғри таъкидлаган эди. Унинг фикрича, “Жиноий ҳаракатсизлик тушунчаси ва тузилишининг бевосита боғлиқлиги умуман олганда, ҳақиқатда муайян ҳаракатларни бажармасликни англатмайди. Реал ҳақиқатда жиноий хулқ-атворнинг шаклларида бири сифатида жиноий ҳаракатсизлик мавжуд эмас. Ҳаракатсизлик мавжуд деган фикр бу фақат бизнинг онгимиз маҳсули, мевасидир. Ҳаракатсизлик тўғрисидаги ушбу тушунча буржуа позитивизмининг баъзи вакилларига хос бўлиб, инсон қилмиши, тана ҳаракатидан иборат ишнинг механик маълумоти(далолати)дан келиб чиқади” [16. Б. 86].

Баъзи бир олимлар, хусусан Б.В. Хиразишвили “Ҳаракатсизлик – бу инсоннинг ички тажрибаси эмас, ҳаракат қилиш мажбуриятини англаш ҳам эмас ва ҳаттоки “ички ҳаракат” ҳам эмас”. Ҳаракатсизлик инсон хулқ-атворининг муҳим ташқи шакли бўлиб, у инсоннинг ташқи оламга, жамиятга ва бошқа шахсга бўлган ташқи муносабатини ифодалайди.” [17. Б. 181] деб ўз илмий ишида баён қилади.

М.Д. Шаргородский ва Н.А. Беляеваларнинг фикрича эса, “Ҳаракатсизликда инсон ҳеч қандай ўзини ташқи томондан кўрсатмайди дейиш мумкин эмас. Ҳаракатсизликнинг ўзи инсоннинг бошқа омиллар (факторлар) билан субъектив боғлиқлигининг хусусиятини белгилаш йўли билангина баён қилиниши мумкин” [18. Б. 258].

Юқоридаги олимларнинг фикрларига қўшилиб бўлмайди. Чунки жиноий ҳаракатсизлик ўзини субъектив боғлиқликлар билан намоён қилмайди. Аксинча у ўзини объектив боғлиқликлар ва ижтимоий муносабатлар билан ифодалайди. Ушбу ижтимоий муносабатлар амалга оширилади ва бузилади.

Жиноят ҳуқуқи доктринасида жиноий ҳаракатсизлик деганда, юклатилган вазифалар ва мажбуриятларни бажаришга мажбур ва жиноят ҳуқуқи талаб қиладиган, муайян ҳаракатни бажаришнинг реал имкониятига эга, ижтимоий хавфли, ҳуқуққа хилоф, инсон хулқ-атворининг нофаол(пассив) кўринишидир [19. Б. 4, 179, 163, 68]. Г.В. Тимейко тўғри таъкидлаганидек, “Нофаол(пассив) хулқ-атвор – бу инсон ижтимоий ва табиий жараёнларда зарар келтиришга таъсир қилмайдиган жисмоний тинч ҳолатда бўлишини англатади” [20. Б. 22].

Тадқиқот натижаларимиздан шу маълум бўладики, биз “Жиноий ҳаракатсизлик ижтимоий хавфли хулқ-атворнинг нофаол(пассив) шаклидир” деган таърифга ўзимизнинг мутлақо қарши илмий ёндашувимизни билдирамиз. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, ижтимоий хавфли қилмиш ҳаракатсизлик шаклида содир этилганда, шахс жисмоний соф ҳаракатсиз, тинч ҳолатда бўлмайди. Бундай ҳолатни тасаввур қилишнинг деярли имкони йўқ.

Жумладан, Генрих Люден “Инсон бир вақтда бир нарса қилмаса, бошқа зарурини қилиши лозим бўлади. Бу бошқа қилинадиган нарса ҳар доим ижобий ҳаракат ҳисобланади. Ҳаттоки у оддий қарашлардан ёки бир жойдан бир нарсани олиб ташлашдан иборат бўлса ҳам” [21. Б. 474] деб таъкидлаганди. У ўрта асрларда бу илмий ёндашувни ўзининг “Умумий немис жиноят ҳуқуқидан рисоалар” деб номланган илмий ишида илгари сурган эди.

Дарҳақиқат жиноий ҳаракатсизлик деганда, шахснинг мутлақ фаолиятга эга бўлмаган соф ҳаракатсизлиги(тинч ҳолати)ни ифодаладиган нофаол(пассив) хулқ-атворини тушунмаслик керак. Ҳаракатсизлик деганда муайян вазифа ва

мажбуриятларни бажармасликка қаратилган маълум ҳаракатларни амалга оширмаслик ҳам киради. Демак, жиноий ҳаракатсизликда муайян даражада ҳаракатлар мавжуд бўлади. Бундан келиб чиқадики, жиноий ҳаракатсизлик деганда, уни тўғридан-тўғри маъно-мазмунда тушунмаслик лозим.

Г.К. Матвеев фикрича, “Ҳуқуқий нуқтаи-назардан ҳаракатсизликни субъектнинг оддий нофаол(пассив)лиги билан аралаштириб ифодалаб бўлмайди” [22. Б. 24].

Муайян жиноятни содир этишда шахс ўзига қонун билан юклатилган вазифа ва мажбуриятларни бажармаслик учун бошқа ҳаракатларни ҳам содир этиши мумкин. Жиноят ҳуқуқи доктринасида шахс ижтимоий хавфли қилмишни содир этишда бошқа ҳаракатларни содир этган бўлса-да, унинг жиноий қилмиши ҳаракатсизликда содир этилган ҳисобланади. Масалан, ота ўз фарзандини моддий таъминлашдан бўйин товлаш мақсадида турли бошқа ҳаракатлар, яъни яшаш жойини ўзгартириши, бошқа жойга кўчиб ўтиши ёки кам маош тўланадиган ишга кириш каби ҳаракатларни бажаради, аммо у Ўз.Р ЖК 122-моддаси билан жиноий жавобгарликка тортилади.

Жиноят ҳуқуқи доктринасида жиноий ҳаракатсизликда содир этилган муайян жиноий фаолият(ҳаракатлар) ҳуқуқий аҳамият касб этмайди деган илмий ёндашувлар мавжуд. Бизнинг фикримизча, бундай илмий қарашлар тўғри эмас.

Баъзи жиноятларда, масалан, Ўз.Р ЖК 172-моддаси бўйича қоровулнинг қўриқлашда вазифаларини бажармаслиги ёки виждонсиз бажаришида, яъни ухлаб қолганлиги, уйга кетганлиги ёки бошқа сабаблардан ўзига юклатилган вазифалар ва мажбуриятларни бажармаслиги туфайли мол-мулкни талон-торож қилган жиноятчиларни ушламаганлиги аҳамиятга эга эмас. Ушбу жиноятда қоровул мулкни қўриқламаганлиги туфайли мол-мулкка кўп миқдорда шикаст етказганлик каби оқибатлар квалификацияда инобатга олинади.

Аммо жиноий ҳаракатсизликда содир этилган муайян фаолият(ҳаракатлар)ни аниқлаш баъзи жиноятларни квалификация қилишда муҳим аҳамият касб этади. Бунга мисол қилиб Ўз.Р ЖК Махсус қисмидаги барча турдаги бўйин товлашдан иборат жиноятларда муайян аҳамиятга эга бўлади. Улар қуйидагилардан иборат: вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни моддий таъминлашдан бўйин товлаш (Ўз.Р ЖК 122-м.), ота-онани моддий таъминлашдан бўйин товлаш (Ўз.Р ЖК 123-м.), солиқлар ёки йиғимларни тўлашдан бўйин товлаш (Ўз.Р ЖК 184-м.), атроф табиий муҳитнинг ифлосланиши оқибатларини бартараф қилиш чораларини кўрмаслик (Ўз.Р ЖК 195-м.), ҳарбий ёки муқобил хизматдан бўйин товлаш (Ўз.Р ЖК 225-м.), суд ҳужжатини ижро этмаслик (Ўз.Р ЖК 232-м.), жиноят процессини юритиш қатнашчиларининг ўз зиммасидаги вазифани бажаришдан бўйин товлаши (Ўз.Р ЖК 240-м.), дезертирлик (Ўз.Р ЖК 288-м.), ўзининг бирон аъзосини майиб қилиш йўли билан ёки бошқа усулда ҳарбий хизматдан бўйин товлаш (Ўз.Р ЖК 290-м.) ва бошқалар. Масалан, Ўз.Р ЖК 290-моддасида ҳарбий хизматчининг ўз баданига бирон шикаст етказиш йўли билан, шунингдек, ўзини ёлғондан касалликка солиб, ҳужжатларни қалбакилаштириш ёки бошқача алдаш йўли билан ҳарбий хизмат вазифаларини бажаришдан бўйин товлаши ёки бу вазифаларни бажаришдан бош тортиши назарда тутилган. Ушбу жиноятларда ҳаракатсизликда қандай ҳаракатлар орқали бўйин товлаш қилмишини содир этилганлиги квалификацияга бевосита таъсир қилади.

М.И. Якубович, В.А. Владимирова ва Н.И. Коржанскийлар “Бўйин товлаш ҳар доим ўзида фаол(актив) ҳаракатларни ифодалайди, у ҳолда бундай жиноятларни содир этиш шакли ҳаракатсизлик эмас, балки ҳаракат ҳисобланади [23. Б. 120, 124]” деб тўғри илмий қарашларини баён қилишади.

В.В. Тимощенко илмий тадқиқот ишида вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни моддий таъминлашдан бўйин товлаш жиноят таркиби объектив томонини таҳлил ва тадқиқ этган ҳолда қуйидаги илмий ёндашувни баён қилади: “Мазкур жиноят таркиби асосида ҳаракат ётади. Ушбу жиноятни содир этишда айбдор моддий таъминлашдан бўйин товлаш жинояти асосида турли хил ҳаракатларни, яъни ҳужжатларда биографик маълумотларни ўзгартириш, иш ҳақи миқдори ҳақида сохта ҳужжатларни тақдим этиш учун бухгалтерия ишчисини сотиб олиш, турар жойни, иш жойни, ўқиш жойини ўзгартириш ва бошқа ҳаракатларни содир этиш ётади” [24. Б. 13].

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, жиноий ҳаракатсизлик уни амалга ошириш ва содир этиш усули бўлган муайян ҳаракатларга эга бўлади. Яъни жиноий ҳаракатсизликни содир этиш усули – бу ҳаракатлардир. Бу қондани Ўз.Р ЖК Махсус қисмидаги барча “бўйин товлашдан” иборат жиноятларга қўлласа бўлади. Айнан мазкур бўйин товлаш билан боғлиқ жиноятларни тўғри квалификация қилиш учун ҳаракатсизлик усули бўлган муайян ҳаракатлар аниқланиши лозим. Масалан, солиқ тўлашдан бўйин товлаган (Ўз.Р ЖК 184-м.) шахс ҳаракатсизлигида унинг усули бўлган муайян ҳаракатлар, яъни солиқ объектларини яширганлик ёки камайтириб кўрсатишдан иборат ҳаракатлар аниқланиш керак.

Жиноят ҳуқуқида “Жиноий ҳуқуқий ҳаракатсизлик сифатида инсоннинг шундай хулқ-атворини назарда тутиш лозим бўладики, унда шахс ўзига юклатилган мажбуриятлардан бўйин товлаш мақсадида шундай мажбуриятлардан халос бўлиш учун у фаол(актив) ҳаракатларни содир этади” деган илмий қарашлар ва нуқтаи-назарларни Я.М. Брайнин, П.И. Гришаев, Г.А. Кригерлар ҳам қўллаб-қувватлайди.

Шуни таъкидлаш лозимки, “Ҳаракатсизлик кўринишдаги жиноятлар ҳаракатсизлик усули бўлган ҳаракатлар орқали содир этилади” деган ечими йўқ ҳулосага келиш мумкин ёки жиноий ҳаракатсизликнинг усули ҳаракат ҳам бўлиши мумкинлиги ҳақидаги илмий ёндашувни илгари суришга олиб келади.

Н.Ф. Кузнецованинг фикрича, “Жиноий ҳаракатсизликда субъект ўзини нофаол(пассив) тутиши шарт эмас. Нофаол(пассив)га қарши ўлароқ у кучайтирилган фаол(актив)ликни намоён қилиши ва турли хил ҳаракатларни содир этиши мумкин. Хусусан, масалан, вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни ёки ота-онани моддий таъминлашдан бўйин товлашда субъект турар жойини ўзгартириш мақсадида бир жойдан иккинчи бир жойга кўчиб ўтишда, иш жойини ўзгартиришда, фамилиясини, яшаш жойини ўзгартиришда жисмоний фаол(актив) ҳаракатларни содир этади. Аммо асосий бўлиб уларни моддий жиҳатдан таъминлаш учун қонунга кўра ёки суднинг қарорига биноан шахсга юклатилган ва ундирилиши лозим бўлган – маблағ тўлаш ҳисобланади” [25. Б. 225]. У жиноий ҳаракатсизликни фақат ҳуқуқий категория сифатида эътироф этади. Олима унинг ўзлиги ва мазмун-моҳиятини эътибордан четда қолдиради.

Жиноий ҳаракатсизликнинг “объективлик” ва “нормативлик” мезонлари бўлиб, улардан келиб чиқиб жиноят ҳуқуқи доктринасида ижтимоий хавфли ҳаракатсизлик иккита асосий турга бўлинади. Қонун чиқарувчи ЖК Махсус қисми нормаларини шакллантиришда юқоридаги мезонларга асосланган ҳаракатсизликнинг иккита турини назарда тутди. Улар қуйидагилар: 1. Соф ҳаракатсизлик; 2. Аралаш ҳаракатсизлик.

Жиноий ҳаракатсизликни ўрганишнинг методологик асоси сифатида “позитивизм”(чинакам-позитив билимга махсус фан натижаси сифатида қараш) йўналиши бўйича ҳаракатсизлик деганда, шахс хулқ-атворининг нофаол(пассив) шакли бўлиб, унда инсон тинч ҳолатда туради ва ҳеч қандай ҳаракатларни бажармайди. Масалан, жанговар вазиятда ўқ отиш буюрилган аскарнинг тинч ҳолатда, яъни ҳеч нима қилмасдан соф ҳаракатсизликда буйруқни бажармаслиги (Ўз.Р ЖК 279-м.)

Жиноий ҳаракатсизликни ўрганишнинг методологик асоси сифатида “нормативлик”(жиноят қонунида белгиланган) йўналиши бўйича ҳаракатсизлик деганда эса, асосан аралаш ҳаракатсизлик, яъни жиноий ҳаракатсизликда ифодаланган муайян мажбуриятларни бажармаслик учун турли хил ҳаракатлар содир этилади. Ижтимоий хавфли ҳаракатсизлик усули сифатида ҳаракат содир этиш жиноят ҳаракатсизликда содир этилган деб топилади. Мисол тариқасида, ота-онасини моддий таъминлашдан бўйин товлаш учун фарзанд бир жойдан иккинчи жойга кўчиб кетиш каби ҳаракатларни бажариши.

Г.К. Матвеевнинг таъкидлашича, “Умумэътироф этилган қоидага кўра ҳаракатсизлик бўлиши мумкин ва ҳуқуқий тартибга солиш соҳаси билан боғлиқ эмас. Ҳаракатсизлик сабабияти норматив асослар эга бўлиши ҳам, эга бўлмаслиги ҳам мумкин” [26. Б 61]. Жиноий ҳаракатсизлик тўғрисидаги таълимотда ҳаракатсизлик ҳуқуқий категориядир. У психологик ёки жисмоний тушунча эмас.

Жиноий ҳаракатсизлик жисмоний белгига эга эмас, яъни у жисмоний структураси(тузилиши) мавжуд эмас. Яъни жисмоний тузилиш ҳаракатсизлик таркибиди ҳаракатларнинг мавжуд эмаслигини англатади. Жиноий ҳаракатда жисмоний белги мавжуд бўлиб, у ўзида жисмоний-бажарувчи томонни акс эттиради. Аммо ундан фарқли ўлароқ жиноий ҳаракатсизлик жисмоний-бажарувчи томонга эга эмас. Унинг жисмоний-бажарувчи томони деганда шахсга қонун билан юклатилган мажбуриятларни бажармаслиги тушунилади. Бундай илмий ёндашувни, яъни жиноий ҳаракатсизликни ҳуқуқий категория сифатида тан олувчи олимлар ҳам қўллаб-қувватлайди.

В.Н. Кудряцев фикрича, “Ушбу ҳолатдан жиноий ҳаракатсизликни “ижро этувчилик”, жисмоний томонларини тавсифлаш мумкин эмаслиги бу фақат норматив категория эканлигини англатмайди. Агар жиноятчи шахс нима қилмаганлигини тасвирлаб беришнинг иложи бўлмаса, унга қилиш кераклигини ва нимани бажарганлигини аниқлаш мумкин бўлади... Ҳаракат қилиш мажбурияти қонун билан белгиланади, яъни яна ҳаракатсизлик тушунчаси ўзида ҳуқуқий тузилиш акс эттиради. Ҳаракат қилиш имконияти ҳаракатсизликни эмас, балки субъектнинг жисмоний, руҳий ва бошқа имкониятларини ифодалайди”. [27. Б. 225].

Шуни таъкидлаш лозимки, жиноий ҳаракатсизликда шахсга қонун билан юклатилган мажбуриятларни бажаришда муайян ҳаракатлар тавсифи (масалан, вояга етмаган фарзандни моддий таъминлаш) ҳаракатсизликнинг субъектив мезони асосида ифодаланади. Яъни жиноят субъектида унга юклатилган мажбуриятларни бажара олиш имконияти.

Жиноий ҳаракатсизликнинг “нормативлиги” (қонунга белгиланганлиги)га муҳолиф бўлган “объективлик” йўналиш тарафдорлари, хусусан, Г.К. Матвеев фикрича, “Нормативлик тарафдорлари ҳаракатсизликни ташқи дунёнинг объектив ҳодисаси сифатида эмас, балки мажбуриятларга асосланган ҳуқуқий категория сифатида тушунишлари нотўғридир.” [28. Б. 225].

Жиноят ҳуқуқида ва қонунчиликда жиноий ҳаракатсизлик мажбуриятларга асосланган ҳуқуқий категория сифатида тушунилади. Аммо нима сабабдан у ўзида объектив хусусият касб этмайди. Яъни ҳаракатсизлик объектив ҳақиқий ҳолатда шахс ҳеч қандай ҳаракатни содир этмаган тинч ҳолат тушунилмайди. Ўз-ўзидан савол туғилади. Ҳар қандай ҳодисани ҳуқуқий категория сифатида тан олишда субъектив хусусият касб этмайдими. Масалан, шахс солиқ тўлашдан бўйин товлашда солиқ солинадиган объектларни камайтириб кўрсатишидаги ҳаракатларнинг жиноий ҳаракатсизликда содир этилган қилмиш деб топилиши субъектив муносабат билдирилганидан далолат бермайдими.

Биз тадқиқот ишимизда таъкидлаб ўтганимиздек, ҳаракатсизлик – бу ташқи дунёда намоён бўладиган ижтимоий ҳодисадир. У ижтимоий ҳодиса бўлганлиги учун уни содир этган шахс жиноий жавобгарликка тортилади. Жиноий ҳаракатсизлик ҳуқуқий ҳодиса бўлса-да худди ҳаракат каби у объектив реал ҳақиқатда содир этилади.

Жиноий ҳаракатсизликнинг объектив ва норматив мезонлари бўлиб, норматив хусусият ҳаракатсизликда шахс ўзига юкланган мажбуриятларни бажармаслик учун ҳаракат қилишида ифодаланади. Демак, шахс ўзига юклатилган мажбуриятларни бажармаслик учун қилган ҳаракати норматив мезон билан тартибга солинса, унинг ҳаракатсизликда бўлиши объектив мезон билан қамраб олинади. Айбдор шахсга юклатилган мажбуриятлар эса фақат қонун билан белгиланади.

Иккинчи муаммоли ҳолат. Бу ҳолат шундан иборатки, жиноий ҳаракатсизлик деганда, айбдор шахс қонунга кўра бажариши лозим бўлган тана ҳаракатларини ўзи тушунилиши ҳақидаги масала ҳисобланади. Ушбу масалага ташқи объектив (табиат) кучлари, механизмлар кучлари ва бошқаларни ҳам қўшиш тўғрисидаги мунозарали масала ҳам намоён бўлади.

Жиноят ҳуқуқи доктринасида бир қатор олимлар, яъни. Ф. Кириченко, М.И. Ковалев, П.Т. Васьков, Т.В. Церетели, М. Усмоналиев, П. Бакунов, Р. Кабулов, Х. Абзалова, М. Рустамбаевлар ва бошқалар айнан жиноий ҳаракат тушунчасидагина юқорида кўрсатилган табиат кучлари, ташқи объектив кучлар, турли хил механизмлар кучларини қўшганликлари кўзга ташланади.

Жумладан, М.Х. Рустамбаев фикрича, “Жиноий ҳаракатсизлик – шахснинг бажариши шарт ва мумкин бўлган ҳаракатни бажармасликда ифодаланадиган пассив ҳулқ-атворидир. Ҳаракатсизлик ҳаракатдан жисмоний жиҳатдан, яъни тана ҳаракатлари ва у билан боғлиқ ташқи дунё предметларини ишлатиш, табиат кучлари ва неъматларидан фойдаланилмаслиги билан фарқ қилади” [29. Б. 162].

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, тадқиқот ишимизнинг олдинги параграфда табиат кучлари ва ташқи объектив қонуниятларини, турли хил механизмлар ҳаракатларини, бошқа шахслар ҳулқ-атворларини жиноий ҳаракат тушунчаси(таърифи)га киритиш бўлмаслиги ҳақида гапиргандик. Улар жиноий ҳаракат билан ижтимоий хавфли қилмишни эмас, балки жиноий фаолиятни

ташкил этиши ҳақида таклиф ва тавсияларимизни берган эдик. Худди шунингдек, жиноий ҳаракатсизлик тушунчаси(таърифи)га ҳам уларни киритиш мақсадга мувофиқ бўлмайди. Жиноий ҳаракатни тадқиқ этишда баён қилган илмий қарашларимизни қўшимча равишда, ҳаракатсизликка ҳам қўллашимиз мумкин.

Жиноят ҳуқуқи назариясида ижтимоий хавфли ҳаракатсизлик натижасида жиноий оқибатлар келтириб чиқарадиган кучлар ҳаракатда бўлади деган илмий ёндашув тўғри эмас. Улар шахсда муайян ҳаракатни содир этиш мажбурияти пайдо бўлгунга қадар ҳам ҳаракатда бўлади. Мисол тариқасида, темир йўлда поездлар йўналишини ўзгартириб турувчи, яъни йўналиш бошқарувчисини ҳаракатсизлиги натижасида иккита поезд бир-бирига тўқнашувида поезд ҳаракати ҳаракатсизлигидан олдин бошланишини келтириш мумкин. Шунингдек, қонунга кўра касалга ёрдам кўрсатиши шарт бўлган шифокордан олдин жабрланувчининг хавфли аҳволда эканлиги мавжуд бўлади.

Жиноят ҳуқуқида ҳаракатсизликда юқоридаги ташқи объектив кучлар ва қонуниятлардан фойдаланиш мавжудлиги тан олинадиган бўлса, бундай фойдаланиш нималарда ифодаланиши ҳақидаги масалага дуч келинади.

Жумладан, А.С. Горелик фикрича, “Фаол (актив) ҳаракатда субъект кучлар ва воситаларни қўзғатади, уларни жалб қилади ёки уларни, улар ҳаракатини тезлаштиради, уларнинг пайдо бўлиши ва ривожланишига фаол (актив) ҳисси қўшади” [30. Б. 138].

Маълумки, субъект жиноий ҳаракатида мазкур ташқи объектив кучлар ва қонуниятлардан фойдаланганлиги уларни ҳаракат тушунчасида ифодаланишини билдирмайди. Тадқиқот ишимизнинг олдинги параграфида бу ҳақида ўз илмий қарашларимизни баён қилгандик. Эни ҳаракатсизликка ўтсак.

Жиноий ҳаракатсизликда ташқи объектив кучлар ва қонуниятлар фойдаланиш деганда, шахс уларнинг ривожланишига биринчи навбатда халақит бермаслиги, кейин эса у уларнинг ҳаракатини тўхтатмаслиги тушунилади. Аммо бу ёндашув субъектив хусусият касб этади. Объектив равишда, ҳаракатсизликни содир этувчи шахслар бўлмаган тақдирда ҳам ташқи объектив ҳақиқатда ҳеч нарса ўзгармайди. Масалан, гиёҳвандлик воситасини меъёридан ортиқ истеъмол қилган бемор кома ҳолатида деярли ўлимга яқин ҳолатда касалхонага олиб келинади. У қонунга кўра касалга ёрдам кўрсатиши шарт бўлган шифокор унга тез тиббий ёрдамни кўрсатмаса ҳам объектив бўлиши лозим бўлган ҳодиса бўлади, яъни бемор ўлади. Чунки объектив қонуният бўлган беморнинг оғир аҳволига шифокорнинг ҳаракатсизлиги сабаб бўлмаган.

Жиноят ҳуқуқи доктринасида шу нуқтаи-назардан, ҳаракатсизлик тушунча(таърифи)сига ташқи объектив кучлари ва қонуниятларини қўшиш мумкин эмас.

Жиноий ҳаракатсизлик деганда, унда жиноий жавобгарликка тортиш учун объектив ва субъектив омиллар, шартлар йиғиндиси мавжудлиги лозим бўлган, шахс реал имкониятга эга бўла туриб, қонунда муайян ҳаракатни бажариш мажбуриятини бузишда ифодаланадиган ижтимоий хавфли хулқ-атворнинг нофаол(пассив) шакли тушунилади.

Тадқиқот натижаси сифатида жиноий ҳаракатсизликни қуйидаги математик алгоритм(кетма-кетлик) формуласида ифодалаш мақсадга мувофи бўлади: N–ҳаракатсизлик; C–жиноий оқибат; O–жиноий жавобгарликка тортилиш учун

объектив мезон; S–жиной жавобгарликка тортилиш учун субъектив мезон; W–жинойт; $O+S=N$ (яъни, объектив+субъектив мезон–ҳаракатсизлик); $N(O+S)+C=W$ (яъни, ҳаракатсизлик+жинойт оқибат–жинойт).

Жинойт ҳуқуқи доктринасида мавжуд илмий тадқиқот, монографик ишлар, ривожланган мамлакатлар жинойт қонунчилиги ва амалдаги жинойт қонунимизни таҳлил қилиш натижасида ҳаракатсизлик жинойт қонуни билан қўриқланадиган объектларга зарар етказилганда ёки шундай зарар етказиш реал ҳавфида қолдирганда у жинойт–ҳуқуқий аҳамиятга эга бўлади. Яъни ҳаракатсизликда жинойт объектига зарар етказилганда шахс жиноий жавобгарликка тортилади. Аксинча, жинойт объектига шахс ҳаракатсизлиги зарар етказмаса, унга нисбатан бошқа жавобгарлик турлари (масалан, интизомий) қўлланиши керак. Шахс ҳаракатсизликда қонун билан унга юклатилган мажбуриятларни бажармасликда жинойтнинг ижтимоий ҳавфлилик белгиси мавжуд бўлмайди. Шунинг учун ҳам юқоридаги математик алгоритм формуламизда жиноий оқибатни назарда тутдик.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Фейербах П.А. Уголовное право. – СПб.: Медицинская тип., Тип. Гос. Комерц-коллегии, Тип. Имп. Воспит. дома. 1810. – С. 24.
2. Панов Н.И. Основные проблемы способа совершения преступления в Советском уголовном праве: Дис.докт.юрид.наук. Харьков, 1987. – 61.
3. Усмоналиев М., Бакунов П. Жинойт ҳуқуқи. Умумий қисм: Дарслик. – Тошкент: Насаф, 2010. – Б. 181.
4. Rustambayev M.X. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi. Tom 1. Jinoyat haqida ta'limot. Darslik. 2-nashr, to'ldirilgan va qayta ishlangan – T.: O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti, 2018. – B. 163.
5. Очилов Х.Р., Хайдаров Ш.Д., Шамсидинов З.З. “Жинойт ҳуқуқи” (Умумий қисм). Ўқув қўлланма – Т.: ТДЮУ нашриёти, 2021. – Б. 35.
6. Jinoyat huquqi. (Umumiy qism) Darslik. Mas'ul muharrir: yu.f.f.d (PhD) X. Ochilov – T.: Adolat nashriyoti, 2020. – B. 68.
7. Уголовное право России. Часть Общая / Под ред. Л.Л. Кругликова. – С. 142.
8. Уголовное право России. Общая часть / Под ред. Б.В. Здравомыслова. – С. 136–137.
9. Усмоналиев М., Бакунов П. Жинойт ҳуқуқи. Умумий қисм: Дарслик. – Тошкент: Насаф, 2010. – Б. 179.
10. Jinoyat huquqi. (Umumiy qism) Darslik. Mas'ul muharrir: yu.f.f.d (PhD) X.Ochilov – T.: Adolat nashriyoti, 2020. – B. 68.
11. Очилов Х.Р., Хайдаров Ш.Д., Шамсидинов З.З. “Жинойт ҳуқуқи” (Умумий қисм). Ўқув қўлланма – Т.: ТДЮУ нашриёти, 2021. – Б. 35.
12. Курс уголовного права / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. Т. 1. – С. 223–224.
13. Бойко А.И. Бездействие – бездеятельность – ответственность. Ростов н/Д, 2002. – С. 72–73.
14. Аратюнов А. Указ. соч. – С. 4.
15. Усмоналиев М., Бакунов П. Жинойт ҳуқуқи. Умумий қисм: Дарслик. – Тошкент: Насаф, 2010. – Б. 179., Rustambayev M.X. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi. Tom 1. Jinoyat haqida ta'limot. Darslik. 2-nashr, to'ldirilgan va qayta

ishlangan – T.: O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti, 2018. – B. 163., Jinoyat huquqi. (Umumiy qism) Darslik. Mas'ul muharrir: yu.f.f.d (PhD) X. Ochilov – T.: Adolat nashriyoti, 2020. – B. 68.

16. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. – С. 86.

17. Хиразишвили Б.В. Вопросы мотива поведения преступника в советском праве. Тбилиси, 1963. – С. 181.

18. Советское уголовное право Часть Общая / Под ред. М.Д. Шаргородского, Н.А. Беляева. Л., 1960. – С. 258.

19. Аратюнов А. Указ. соч. – С. 4., Усмоналиев М., Бакунов П. Жиноят ҳуқуқи. Умумий қисм: Дарслик. – Тошкент: Насаф, 2010. – Б. 179., Rustambayev M.X. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi. Tom 1. Jinoyat haqida ta'limot. Darslik. 2-nashr, to'ldirilgan va qayta ishlangan – T.: O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti, 2018. – B. 163., Jinoyat huquqi. (Umumiy qism) Darslik. Mas'ul muharrir: yu.f.f.d (PhD) X.Ochilov – T.: Adolat nashriyoti, 2020. – B. 68.

20. Тимейко Г.В. Общее учение об объективной стороне преступления. – С. 22.

21. Luden. Abhandlungen aus dem gemeinem deutschen Strafrechte. Gottingen, 1840. – P. 474.

22. Матвеев Г.К. Основания гражданско-правовой ответственности. – С. 24.

23. Государственные преступления Учебное пособие по советскому уголовному праву / Под ред М.И. Якубовича, В.А. Владимирова М, 1961. – С. 120, 124., Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны в СССР Дисс д-ра юрид наук М. 1979.

24. Тимощенко В.В. Уголовная ответственность за неоказание материальной помощи Автореф дисс канд юрид наук Минск. 1982 – С. 13.

25. Курс уголовного права / Под ред Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой Т 1. – С. 225.

26. Матвеев Г.К. Теоретические вопросы причинности бездействия // Советское юсударство и право 1962 – № 10 – С. 61., Матвеев Г.К. Основания гражданско-правовой ответственности. – С. 122.

27. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. – С. 87.

28. Матвеев Г.К. Теоретические вопросы причинности бездействия. – С. 63.

29. Rustambayev M.X. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi. Tom 1. Jinoyat haqida ta'limot. Darslik. 2-nashr, to'ldirilgan va qayta ishlangan – T.: O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti, 2018. – B. 162.

30. Горелик А.С. Уголовная ответственность за оставление в опасности. Л., 1964. – С. 138.

31. Abdurasulova Q.R. Ayollar jinoyatchiligining jinoyat huquqiy va kriminologik muammolari: Yurid. fan. dok. dis. – 2006.

32. Абдурасулова Қ., Тошпулатов А. Моддий ва процессуал ҳуқуқнинг ўзаро алоқадорлиги (жиноят ҳуқуқи ва жиноят-процессуал ҳуқуқи мисолида) // Юрист ахборотномаси. – 2021. – Т. 2. – №. 6. – С. 43–50.

33. Ziyoda Yakubovna Turabaeva. (2022). Types and practice of application of coercive measures of educational influence. International Journal of Advance Scientific Research, 2(12), 27–33. <https://doi.org/10.37547/ijasr-02-12-04>.

34. Абзалова Х.М. Разработка эффективной стратегии предупреждения убийства: на основе анализа личности убийцы // Журнал правовых исследований. – 2022. – Т. 7. – №. 10.